

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОТИРІЧЧЯ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті зроблено спробу виявлення та аналізу соціокультурних протиріч як форми пошуку нової концепції глобального розвитку.

Ключові слова: глобалізація, соціокультурні протиріччя, альтерглобалізм.

В статье сделана попытка выявления и анализа социокультурных противоречий как формы поиска новой концепции глобального развития.

Ключевые слова: глобализация, социокультурные противоречия, альтерглобализм.

This paper attempts to identify and analyze the social and cultural contradictions search form new concept of global development.

Key words: globalization, social and cultural contradictions alterhlobalization.

Сучасна цивілізація характеризується безліччю проблем і протиріч, головною причиною яких є глобалізація, що охопила економічну, політичну та соціокультурну сфери. Так, на культурному і соціальному рівнях відбуваються процеси інтеграції, які передбачають утворення єдиного загальнопланетарного соціуму. Однак поряд з інтеграційними культурними процесами проходять процеси регіоналізації чи локалізації, що дозволяє характеризувати глобалізацію як перехідний період в історії людства, внаслідок якого утворюються новий соціум, нові суспільні цінності і новий індивід.

Глобалізація загострює проблеми взаємодії культур і, відповідно, людей, які ідентифікують себе в межах цих культур. У глобалізованому світі ідентичність стає одним з головних пунктів дискусії, що пов'язано з розширенням потенційного поля для взаємодії культур. Відтак, соціокультурні протиріччя сучасної моделі світоустрою виявляють необхідність пошуку нової парадигми його розвитку.

Сьогодні проблеми модернізації, інтернаціоналізації, глобалізації тощо висвітлюються як філософією, так і спеціальними науками, зокрема культурологією. Однак феномен глобалізації, будучи предметом досить нової сфери знань, через міждисциплінарність і розмитість меж потребує різнобічного розгляду. В українських і зарубіжних дослідженнях, присвячених проблемам глобалізації, розглядаються економічні аспекти глобалізації, вплив глобалізаційних процесів на політичну сферу, фактори вияву впливів глобалізації та їхня класифікація, розвиток особистості в умовах глобалізації, інтеграційні та глобалізаційні процеси, що торкаються практично усіх сфер діяльності як держави, так і особистості, а також і такі питання, як трансформація національної ідентичності в умовах глобалізації (М. Фурман, Г. Іванов, М. Шмельов та ін.) та проблеми глобалізації в соціокультурній сфері

(Р. Робертсон, П. Бергер, Е. Гідденс, С. Хантінгтон, Ю. Яковець та інші). Однак питання щодо соціокультурних протиріч сучасного світопорядку, оснований на національних державах, висвітлені недостатньо, що й зумовило *мету даної статті*.

Глобалізація соціокультурної сфери як складний процес вимагає нових філософських і культурологічних підходів, оскільки вивчення окремих аспектів глобалізації в межах конкретних наукових дисциплін без урахування всього спектра соціокультурних трансформацій призводить до спрощення та однобічного трактування одного з найскладніших явищ, виток якого неважко виявити в попередні епохи, однак вплив якого на сучасну цивілізацію значно посилюється. Широке використання методів інтегративних наукових дисциплін, у томі числі й глобалістики, дозволяє по-новому осмислити ефективність обраних людством на найближчий час орієнтирів.

Відмова від дисциплінарних меж і перенесення інтересу від стійкого до нестійкого, визнання можливості зміни напряму розвитку, його нелінійність та інші положення теорії самоорганізації систем, далеких від рівноваги, стали основою синергетичного підходу в дослідженні головних тенденцій епохи техногенної цивілізації. Важливо наголосити, що за такого трактування збагачується сама теорія прогнозування соціокультурних процесів, оскільки майбутнє розкривається перед дослідником як паліативний простір можливостей, а теперішнє – як напружений процес вибору.

Глобалізація розвитку культури як системи загострюється під впливом зміни напряму соціокультурних процесів, яка виникає у разі, коли нелінійність посилює різні розходження, трансформує граничну чуттєвість, породжує дискретність шляхів еволюції системи. Через нерівномірність посилюються флуктуації (коливання, зміни), які розхитують попередню структуру системи і вводять її у фазу перехідного періоду. Саме тоді перед культурою «відкривається» цілий ряд можливостей (вибір шляху) для переходу в іншу сферу (стан). Варто відзначити, що ці сценарії розвитку можуть істотно різнитися, і горизонти перспектив тих чи інших культур в умовах глобалізації можуть не лише розширюватися, а й значно звужуватися. «Глобалізація об'єктивно породжує насилля над суспільствами в різних частинах світу. Опираючись цьому насиллю, багато суспільств прагнуть замкнутися в собі, повернувшись до коренів і витоків, але при цьому не хочуть відставати. Країни і народи є достатньо мудрими для того щоб не відкидати матеріальні і віртуальні блага глобалізації. “Імунна відповідь” на неї полягає в тому, що суспільства, які “відстають”, змінюють структуру, набувають більш складного характеру, стають схожими на конгломерат, усередині якого співіснують, приміром, два анклавів. В першому “замикають” сучасне і постсучасне – це “камера глобалізації”. У другому – пестять і плекають традиційне і рідне. В анклавах розмовляють на різних мовах. У першому – робоча мова англійська. У другому – звісно, місцеві мови, носії яких не відкидають можливості вивчити англійську» [4].

Сутність нелінійних систем полягає в чергуванні стадій еволюції та інволюції, у розгортанні і згортанні, зміні інтенсивності процесів на стадію

затухання і послаблення, сходженні до центру, інтеграції і розходження, дезінтеграції і навіть часткового розпаду. Тому інтеграційна домінанта процесу глобалізації – інтенсивний розвиток інформаційно-комунікативних технологій, розширення міждержавних і міжцивілізаційних взаємодій, інтернаціоналізація фінансово-економічної сфери – не лише не усуває прояви тенденцій диференціації і диверсифікації, а навпаки, загострює їх. Відповідно процеси взаємодії культур у світі припускають слідування різним векторам, які не можуть бути точно передбачені, тим більше визначені людьми.

Суперечлива природа глобалізаційного процесу, що полягає в співіснуванні різноспрямованих тенденцій інтеграції і диференціації, виявляється на різних рівнях – глобальному і локальному і може бути розглянута як складна форма цілісності, в якій вказана бінарність співіснує на принципах доповненості. Кожна культура і кожен етнос розробляють свої способи і свій ритм входження до глобальних процесів при збереженні як загальносоціальної, так і специфічної локальної культурної своєрідності. Важливим є розв'язання проблеми адаптації до ситуації відкритості та інноваційної активності, оскільки рано чи пізно всі народи або культури виявляться втягнутими в глобальний інформаційно-комунікативний потік. На думку Ф. Кессіди «...кожна культура (цивілізація) як Сходу, так і Заходу має свій особливий генотип, внутрішню логіку розвитку. Це означає, що говорити відносно найближчого майбутнього про можливість певної “крупномасштабної спільноти на основі певної соціокультурної парадигми” необачно» [7, 77].

В умовах глобалізації уникнути тиску уніфікації і стандартизації національних традицій, зберегти закритість етнічних культур як їхню родову ознаку є маловірогідним, тим не менш, навіть близькість рівня соціально-економічного і культурного розвитку, спільність культурних практик дозволяють уникнути типологічної одноманітності. Історія розвитку людства свідчить, що однакових культур і суспільств немає, оскільки мозаїка картини світу кожної культури є неповторною й унікальною. Разом з тим, самобутність як універсальна ознака культури передбачає не консервацію традицій, спрощення і примітивізацію культурних форм, а й постійне ускладнення, зміцнення ядра культури, навколо якого нарощуються інновації. Засвоєння нових форм – це момент саморозвитку культури, тому навіть сучасні етнічні (традиційні) культури не вільні від запозичень, оскільки процеси глобалізації створюють багато в чому нову ситуацію, в якій розвиваються сучасні культури. Стійкість структур забезпечується балансом нелінійності і дисипації (розсіювання). Ідеальний варіант передбачає ухиляння від крайнощів, оскільки сильна нелінійна взаємодія чи надто сильна дисипація руйнують структуру.

У процесі глобалізації змінюється й сприймання культури, що стало особливо помітно в період формування емпіристської теорії культури, згідно з якою культура – це весь накопичений позитивний і негативний, соціально значущий досвід людської діяльності. Усвідомлення значення досвіду обумовило й усвідомлення значущості кожного конкретного його вияву. Зіставлення масштабів результатів сучасної культурної творчості з такими самими результатами минулого виявили перевагу Історії над Сучасністю, що

породило прагнення до збереження культурних пам'яток. Минуле є предметом гордості будь-якої локальної культури, яка входить у конфлікт з процесом глобалізації. Центром суперечностей глобалізації є не сам процес інтернаціоналізації різних зв'язків, а така трансформація різних сфер діяльності людини, взаємодія яких призводить до створення нової глобальної цілісності, коли кожен її елемент перетворюється на орган світового організму, тобто стає значно більшим, ніж лише сума елементів, що його становлять. Разом з тим, саме в окремих виявах суперечливість глобалізації стає найбільш очевидною. Односторонні підходи до глобалізації, коли ніби за інтеграційними тенденціями приховуються лише спроби урядів промислово розвинутих країн вибудувати новий світопорядок, говорять про ігнорування самоорганізаційних можливостей суспільства і культури, що виявляються в зміні парадигм соціокультурного розвитку від інтеграції до диференціації і навпаки. Про це свідчить, зокрема, і той факт, що тенденція глобалізації супроводжується посиленням самостійності регіонів. Загалом глобалізація неможлива без регіональних систем, які і є активними учасниками цього процесу.

На відміну від глобалізації, витоки протиріччя якої полягають у спробі об'єднання різновікових структур у більш складну структуру – світову цивілізацію, регіоналізація є внутрішньою інтеграцією для збереження етнокультурного різноманіття. Сучасний регіоналізм набуває сьогодні нових ознак і стає все більш відкритим, що дозволяє говорити про регіоналізм і глобалізацію як про дві складові одного процесу, які виступають парадигмами соціокультурного розвитку, що взаємодоповнюють один одного, диференціацію та інтеграцію. Пріоритетність кожної з них у конкретному культурно-історичному періоді виявляється через співвідношення етнонаціональних і глобально-космополітичних пріоритетів. Таким шляхом людство рухається до цивілізаційного синтезу, не втрачаючи етнокультурного різноманіття.

Незалежно від глобальної чи регіональної домінанти, в різних країнах населення чутливо реагує на надмірне втручання певної держави в життя іншої – спрацьовують самоорганізаційні можливості суспільства: з'являються альтернативні проекти побудови глобального світу, розробляються або проекти створення етносу глобального світу, або, навпаки висуваються нові форми соціального протесту проти тенденції глобалізації. Яскравим прикладом такої реакції відторгнення невластивих життєвому устрою чужих норм і цінностей є альтерглобалізм.

На відміну від регіоналізації, альтерглобалізм – це не тенденція соціокультурного розвитку в окремій країні, а соціокультурний рух глобального масштабу за пошук альтернатив процесу глобалізації. З усього різноманіття форм вияву альтерглобалізму можна виокремити дві основні: 1) соціально-психологічні методи тиску на світову спільноту через засоби масової інформації, які використовуються для виголошення вимог щодо збереження етнокультурного різноманіття, усунення соціокультурних протиріч між багатими і бідними, утвердження пріоритету екологічних цінностей перед іншими цінностями тощо; 2) методи активних соціальних дій (демонстрації,

марші протесту тощо), частина яких має деструктивний характер (погроми, вияви екстремізму тощо).

Отже, протиріччя і ризики глобалізованого світу концентруються навколо проблеми існування людини в умовах нестійкого соціокультурного простору. Виходячи з цього, істотного значення для неї набуває процес засвоєння традицій локальної культури, яка зберігає свою продуктивну силу. Через адаптаційні ресурси своєї культури усувається надлишкова «нестабільність» людини в нових умовах, створюються умови для засвоєння нею інших культурних практик і поведінкових моделей. Тим самим знижуються різні «антропологічні» ризики глобалізованого світу.

Таким чином, динаміка цивілізаційного розвитку виражається не лише через позитивні досягнення людства. Очевидним є той факт, що в своїх крайніх проявах саме глобалізація виступає одним з факторів посилення багатьох глобальних проблем, порушення принципів стійкого розвитку. Значення соціокультурних факторів для реалізації концепції стійкого розвитку ще більше посилюється під впливом тенденції глобалізації, оскільки всі екологічні зміни, врешті-решт, обумовлені антропогенним тиском на природу, а їхній рівень, міра і форми залежать від зрілості культури людського суспільства.

Будучи складною суперечливою реальністю, глобалізований світ формує нове покоління людей. Трансформації, які відбуваються в різних сферах діяльності, свідчать про вступ людства в новий етап свого розвитку, етап, проходження якого пов'язане з необхідністю розуміння його суперечливої надскладності, яка передбачає визнання взаємопов'язаності, взаємозалежності та взаємовразливості сучасного світу. Однією з таких трансформацій є формування інформаційного суспільства, характерними ознаками якого є створення розгорнутої системи поширення, зберігання та обробки інформації, нових принципів комунікативно-інформаційної взаємодії. Інформатизація соціокультурного простору є не лише показником рівня науково-технічного розвитку суспільства, а інтенсивність цього процесу відкриває нечувані можливості з передання знань, широкі перспективи розвитку людини. Більше того, інформатизація виступає як контекст, що активно формує новий тип культури, який виявляється в зміні інформаційно-комунікативних процесів на її спеціалізованому та буденному рівнях.

Надмірне насичення інформаційно-комунікативного простору як середовища життєдіяльності людини технікою та засилля різних технологій ініціює появу нових артефактів і паттернів, які не отримали достатнього лага для їх переходу з інновацій у традиції. Це обумовлює посилення мозаїчності сучасної культури, що дозволило дослідникам розглядати її як форму просування суспільства в бік культурного різноманіття. В сучасній культурі, в основі якої є фрагментарність, незв'язаність і поліморфність, виявляється нова форма стійкості, яка ще донедавна була б визначена як нестійкість. Так, процес інформатизації, руйнуючи попередню цілісність культури, формує нову, в якій, однак, так само важко визначити центр і межі периферії.

Комунікації, залишаючись діяльнісною формою спілкування, спрямованою на вироблення певних цілей, значною мірою «стискають» процес

розповсюдження культурних форм, впливають на соціокультурну динаміку, на становлення людини. У свою чергу, такі зовнішні маркери культури ХХ століття як телебачення, радіо, персональні комп'ютери і комп'ютерні мережі трансформують внутрішню тканину культури – духовно-ментальні структури суспільства. Та оскільки мови і коди культури як цілісності змінюються досить повільно, не можна говорити про сформованість нових ментальних моделей реальності. Проте очевидно є зміна механізмів в освоєнні культури, відкриття нових шляхів закріплення і відтворення поведінкових стереотипів, послаблення залежності трансляції культури від комунікативної практики навчання, від безпосередньо життєвого досвіду, які замінюються інформаційно-комунікативними технологіями без обов'язкової участі у процесі навчання вчителя як транслятора цього досвіду. Традиція, яка відіграє важливу роль у цьому типі комунікацій, замінюється технологіями, трансформуючи механізми засвоєння наочних схем і процес набуття основних навичок професійної підготовки.

Змінюється й комунікативна роль мови як засобу передання культурних знань, соціалізації та соціальної інтеграції. Розширюється коло штучних мов і, перш за все, комп'ютерної як сучасного засобу комунікації та спілкування. Її значення для нового типу культури і людини ще недооцінюється філософами і культурологами, які недостатньо враховують фактор внутрішнього діалогу і зворотних зв'язків між тими, хто створює комп'ютерні програми і віртуально беруть участь у формуванні людини, хоча міра їхньої активності є домінантною серед інших впливів на свідомість сучасної людини.

Змінюються і типи міжособистісних комунікацій: з одного боку, формується «модульна людина», не зацікавлена в установленні тривалих міжособистісних відносин, характерною ознакою комунікативної діяльності якої стає «скороминущість», а з іншого, збільшується кількість користувачів всесвітньої інформаційно-комунікативної мережі, які не потребують традиційних форм взаємодії. Це є підтвердженням того, що сьогодні «формується різні інформаційно-комунікативні середовища, які претендують на часткову заміну соціокультурного простору» [9, 63].

Таким чином, відзначені трансформації в інформаційно-комунікативному полі сучасної культури свідчать про закріплення в суспільстві різних форм нового типу культури. На їх основі вибудовується нова організація антропосоціокультурних систем, які під впливом глобалізації формують нову культурну парадигму в суспільстві. Оскільки переходи між культурно-історичними типами завжди є досить умовними і за межами періодизації залишаються періоди, коли в культурі активується процес «провокування нестійкості», пошуку якісно нових форм культури і підготовки зміни норм, цінностей, стилів, зниження смислів традицій та ідеалів, то між різними типами культури може формуватися певний тип, становлення якого передбачає проходження ряду етапів: «нестабільність–хаос», «нестабільність–нестійкість», «нестабільність–креативність». Рух до третього етапу пов'язаний з поділом попередньої якості на кінцеву множину певних потенційно нових якостей культури, тобто з кристалізацією домінантних ознак майбутнього типу

культури. Відтак, перебудова картини світу з одного масштабу на інший становить зміст процесів, які відбуваються у перехідному суспільстві. Так, традиції розвиваються різними формами культурного плюралізму та інноваціями, утворюючи цілісну, відносно стійку еволюціонуючу структуру з порушенням симетрії.

Актуальності набуває й проблема подолання наслідків інтенсивності та односпрямованості соціокультурних процесів, включеність у які не може мати спільного ритму та однакової міри вторгнення у простір кожного етносу і кожної культури. Внаслідок складних загальнопланетарних взаємодій трансформується цілісність регіональних культур, а прискорений розвиток одних суспільств і уповільнений інших є причиною виникнення культурних протиріч, які складно визначити. Тому збереження різноманіття локальних культур вступає необхідною умовою для культурної інтеграції, оскільки визнання протинаправлених тенденцій як рівних (рух до єдності і рух до різноманіття) є основою для діалогу в умовах середовища, яке змінюється. Інтенсифікація контактів між культурами і народами не завжди призводить до бажаної інтеграції, навпаки, породжує протиріччя та посилює прагнення до диференціації, вибудовує нові рівні ієрархії, нові образи світової єдності людства.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що глобалізація розвитку культури як системи загострюється під впливом емерджентних* змін напряму соціокультурних процесів. Зміни виникають у разі, коли нелінійність виступає своєрідним «стимулятором» флуктуацій, тобто підсилює різні розбіжності, змінює граничну чутливість і породжує дискретність шляхів еволюції системи. Через нерівномірність посилюються флуктуації, що розхитують колишню структуру системи і вводять її у фазу перехідного періоду, відкриваючи перед культурою цілий ряд можливостей для переходу в інший стан.

Проблема глобалізації є настільки широкою і багатоаспектною, що завжди залишається простір для нових досліджень. Крім того, динаміка розвитку сучасного світу весь час трансформує ситуацію, привносить нові моменти в сутнісний зміст розглянутої проблеми, і в подальших дослідженнях ця обставина має враховуватися в першу чергу.

Примітки

* Емерджентний (від емерджентність) – результат виникнення між елементами системи так званих синергетичних зв'язків, які забезпечують збільшення загального ефекту до більших обсягів, ніж сума ефектів окремо взятих елементів системи, що діють (функціонують) незалежно.

Література

1. Амсель Ж. Л. Глобализация: большой дележ или плохое упорядочение / Ж. Л. Амсель // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2002. – № 3 (Т. 5). – С. 79–95.
2. Белл Д. Эпоха разобщенности / Д. Белл // Свободная мысль. – 2006. – № 6. – С. 20.

3. *Бестужев-Лада И. В.* Альтернативная цивилизация / И. В. Бестужев-Лада. – М., 1998. – 448 с.
4. *Богатуров А. Д.* Конгломератное сообщество / А. Д. Богатуров // Независимая газета. – 2008. – 29 янв.
5. Глобализация и столкновение идентичностей. – М., 2003. – С. 180–195.
6. *Жукова Н. Г.* Глобализация и сохранение национальной идентичности / Н. Г. Жукова // Философия и общество. – 2006. – № 2. – С. 31–45.
7. *Кессиди Ф.* Глобализация и культурная идентичность / Ф. Кессиди // Вопросы философии. – 2003. – № 1. – С. 77.
8. *Кессиди Ф.* Глобализация и культурная идентичность / Ф. Кессиди // Вопросы философии. – 2003. – № 1. – С. 43–55.
9. *Мясникова Л.* Время глобализации / Л. Мясникова // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 10. – С. 63.
10. *Пантин В. И.* Циклы и волны глобальной истории. Глобализация в историческом измерении / В.И. Пантин. – М., 2003. – 276 с.
11. *Ракитов А. И.* Новый подход к взаимосвязи истории, информации и культуры / А. И. Ракитов // Вопросы философии. – 1994. – № 4. – С. 19–29.
12. *Робертсон Р.* Дискурсы о глобализации: предварительные размышления. – Ч. 1 / Р. Робертсон, Х. Хондкер. – М., 2004.